

berg e Sellier, 1978, str. VII. — 4. G. Quazza: Storia della storiografia, storia del potere, storia sociale, v L'Italia unita nella storiografia del secondo dopoguerra (uredil N. Tranfaglia). Torino: Feltrinelli, 1980, str. 291. — 5. Prav tam,

str. 282. — 6. Prav tam. — 7. N. Revelli: Il mondo dei vinti. Testimonianze di vita contadina. I. La pianura. La collina. Torino: Einaudi, 1977, str. XXVI. — 8. N. Gallerano idr.: Riflessioni..., str. 6. — 9. Prav tam.

ZAČETKI POETOVIONE IN NEKAJ STRANI IZ NJENE ZGODOVINE V STAREM VEKU

JAROSLAV SAŠEL

Malo je mest na Slovenskem, ki bi bila lahko tako upravičeno ponosna na starost in pomembnost svojih začetkov kot Ptuj.

Legenda o jantarju in jantarski poti, ki je vezala Severno morje s Padsko nižino in Mediteranom, na simbolično-mitičen način nakazuje, kakšen je bil vzrok za začetek naselja in kakšna je bila pozneje vloga Poetovione: karavansko-prekupčevalska postaja na trgovski liniji, ki je bila z odcepi prva zložna pot okrog izrastkov Vzhodnih Alp. Po njej je tedaj krožilo tisto, kar kroži danes za nas po železnici, to je, važnejši gospodarski in vojaški predmeti, ki jih izdelujejo le v določenih centrih in so za vsakdanje življenje od kože do palače, od samnij do utrjenih mest in trdnjavsko kontrolnih točk nujno potrebni. To je bilo tedaj predvsem razvojno-tehnično vedno izboljšujoče se kovinsko orodje, orožje, to so bile drage kovine, poldragi kamni, jantar, kože in kožni izdelki pa tudi sužnje so dovažali po isti poti in lov na sužnje ni bil redek v njenem območju. Hkrati si je iz prazgodovinskih sivin izvijajoča se postaja zagotovila razvoj na ugodni strateški točki ob brodu čez Dravo. Ker je Drava plovna, je postaja lahko komunicirala s pokrajinami in naselji navzgor in navzdol. In ker ni daleč štajersko-koroško rudogorje z alpskimi dolinami, odkoder so bili zakladi in izdelki najprirodneje transportirani do omenjene perialpske komunikacije, je eno z drugim ustvarilo tiste osnove, iz katerih se jame oblikovati politična zgodovina. Motor, ki žene zgodovinska dogajanja, so vsakokratne danosti, to je v poetovionskem primeru prometna črta, to je strateška točka in gospodarska dinamika že od začetkov železne dobe spričo noriškega mineralno pomembnega zaledja v Alpah.

V Alpah in njihovem območju so rasla središča, ki so se borila za rudišča, jih držala v posesti, predelovala rude in iskala tržišča. Ta so bila predvsem v Panoniji, ki je

alpski produkcijski asortiment tróšila, potrebovala in si ga dostikrat skušala v tedaj nastajajoči poudarjeno socialni diferenciaciji — v dobi kulture žarnih grobišč in zgodnje železne dobe — v tedanjem nastanku regionalnega (ne več družinsko-rodovnega) hegemonizma in s tem povezane ekspanzije in borbe za primat priboriti. Priroda in človek sta torej ustvarila napetost, ki je sprožila tok dogajanj na prometnem križu Drava—Jantarska pot okrog Alp in pritegnila v sredo tega toka poetovionsko strateško točko. Tako je bila Poetovio že v prazgodovini vključena v gospodarsko-politično dinamiko, katere viške in nižke nam lahko obnovi in predoči zgolj potrpežljivo arheologovo delo.

Z gospodarsko-političnim predznakom je življenje tudi v Poetovioni potekalo v skladu s tehnološko revolucionarno fazo razvoja noriškega železarstva in jeklarstva in politike v zvezi s tem. Znamenje, da je naša interpretacija prazgodovinske osnove razvojne usmerjenosti naselja pravilna, je tudi dejstvo, da je v času keltske dominacije Poetovio bila vključena v *regnum Noricum*.

Rimske tipalke so se zgodaj dotaknile vzhodno-alpskega sveta tako iz vojaških kot gospodarskih razlogov. Med gospodarskimi je prevladovalo rimsko ekonomsko-politično zanimanje za noriško metalurško produkcijo, med vojaškimi pa potreba in težnja po absolutni varnosti na ozkem in kočljivem severovzhodnem prehodu iz Italije na Balkan. Ogrožali so ga zdaj Cimbri in Tevtoni, zdaj Japodi iz Like, zdaj — vse tako kaže — Tavriski, in, končno, Dačani iz Sedmograške pod vodstvom odličnega vojskovodje Burebiste, ki so prek Panonije dobesedno zmleli dve vodilni plemeni na perialpskem prostoru, Boje in Tavriské. Noriki so prosili za pomoč. Cezar jim jo je obljubil. Ni pa bila več potrebna, ker so Dačani s skorajšnjo smrtjo Burebiste politično-organizacijsko

omahnili. Vendar je Cezar dal tedaj severovzhodni prehod pod kontrolo treh legij, ki so bile razmeščene po Krasu, spodnjem Posočju in Furlaniji.

Vse zgoraj omenjene politične in ekonomske premise so ostale nespremenjene tudi po rimski zasedbi, ki je Poetoviono zajela prejkone leta 16 pred n. št. Takoj je bila sem nameščena garnizija, ki je bila tedaj, ko armada še ni zasedla vse Panonije, hkrati obmejna straža na perialpski rošadni cesti, ki je povezovala glavne trdnjave *Carnuntum-Poetovio-Siscia-Burnum* (danes: Petronell vzhodno od Dunaja-Ptuj-Sisak-Ivoševci ob izviru dalmatinske Krke). Nespremenjene so ostale tudi življenjske osnove mesta in njegov gospodarski pomen, seveda poudarjen in stopnjevan zaradi imperialne organizacije, v katero je bilo mesto nenedoma vtakano; stopnjevan posebej zaradi naraščanja prebivalstva in civilizacijskega razvoja. Ostala je visoka produkcija noriškega železarstva. Njeni izdelki, ki so se pretežno izvažali v Italijo in v mediteranska področja, so v veliki meri romali na omenjeno rošadno cesto. Ta prvotno *via militaris* je bila v rimskem redu administrativno adaptirana na eni strani z zgraditvijo poštnih cest in postaje, na drugi pa z namestitvijo mitninske postaje v Poetovionu, dalje, provincialne finančno-davčne uprave, mestne zemljiške knjige, sodne službe in že omenjene legijske garnizije. Posebej vojaške enote vzdolž te ceste in v njenem območju so postale dominanten naročnik in odjemalec metalurških izdelkov in seveda vse druge obrtno-manufakturne robe in agrikulturnih pridelkov. Gospodarski vzgon v Poetovionu je dobro viden. Rabeljčja vas — obrtno-manufakturno predmestje Poetovione — doživi svoj prvi razcvet za časa vladarja Vespazijana (69—79 po n. št.).

Tedaj je ime Poetovio odjeknilo tudi v političnem svetu vsega imperija. Avgusta 69 je Poetovio stopila v anale svetovne zgodovine.

Nesmiselna okrutnost zadnjih let Neroneve vlade, njegova zavožena gospodarska politika, ki ga je vodila — da bi reševal imperialni proračun — k zaplembi in neopravičljivim političnim procesom, je v senatnih krogih sprožila uporne misli in posamična uporna gibanja, ki pa niso stremela le k njegovemu umoru — tiranove strahovlade je bilo konec 9. junija leta 68 — ampak so zaradi osebnih pretiranih ambicij ali vojaško-politične neusklajenosti vodila k novim nemirom in borbi za oblast — na rimskem prestolu se je zvrstila vrsta efemernih ce-

sarjev — torej bolj h kaosu kot h konsolidaciji miru in reda. Med upornike, predvsem proti gospodarsko-političnemu polomu, sta ogorčenje in ambicija pognala tudi senatorja in sposobnega generala Vespazijana, ki je s skrbnostjo finančnika (izviral je iz finančne družine) planiral svoje poteze in stopil v javnost šele, ko je imel ustrezna zagotovila večine odločilnih armadnih korpusov. Odločilni armadi sta bili tedaj balkanska in tista na bližnjem vzhodu. Armado na bližnjem vzhodu je vodil Vespazijan sam oziroma njegovi prijatelji, balkanska pa se mu je odzvala zaradi propagandne aktivnosti nekaterih legijskih poveljnikov, Tetija Julijana v Viminaciju (danes Kostolac pri Požarevcu), Lucija Annija Bassa v Burnu (danes Ivoševci severno od Skradina), Vedija Akvile v Poetovionu in predvsem Marka Antonija Prima v Karnuntu (današnji Petronell vzhodno od Dunaja). Komandni štabi vseh enot so bili avgusta 69 sklicani prav v poetovionski garnizon. Sestanek je vodil armadni poveljnik *Lucius Tampilus Flavianus*, na dnevnem redu je bil na tihem že dolgo pripravljeno odpad armade od tedanjega vladarja Avla Vitellija in prestop k Vespazijanu z vojnim pohodom na Rim. Da je to gladko uspelo tako s politično-propagandnega vidika kot pozneje s strateško-vojaškega, je bila v veliki meri zasluga Marka Antonija Prima. Da za potek dogodkov razmeroma dobro vemo, se moramo zahvaliti zanimivim naključjem. Prvič, da je bil tedaj član štaba poetovionske 13. legije oče zgodovinarja Svetonija, pisca, ki nam o teh dogodkih poroča, namreč *Suetonius Paulinus*, in — drugič — da je začasno načeloval 7. legiji v Viminaciju prav v tej razvojni fazi *Vipstanus Messalla*, tudi zgodovinar, katerega dela so izgubljena, jih je pa porabil Tacit, ki ga je kot človeka zelo simpatično orisal v svojem sveže napisanem delcu *Dialogus de oratoribus*. In tretjič, življenjepismo monografijo je dobil tudi že omenjeni *Lucius Annius Bassus*, komandant 11. legije v Burnu; napisal jo je *Claudius Pollio*.

Vespazijan je torej zmagal, ker je balkanska armada na sestanku v Poetovionu stopila na njegovo stran.

Vse to seveda ni ostalo brez posledic tako za vlogo trdnjave kot za gospodarski razcvet naseljencev, ki pa toliko časa niso mogli prejeti mestne avtonomije, dokler je bila tam nameščena vojna komanda. Ta je bila prestavljena v Vindobono (Dunaj) pod Trajanom in Trajan je nato Poetovionu ok. leta 106 podelil samoupravne pravice. Pre-

jela je naziv *colonia*, kar je visok mestni upravni rang. Vedeti je namreč treba, da sta v rimski dobi v današnji Sloveniji bili le dve mesti v rangu kolonije, *Emona* (Ljubljana) in — še važnejša — *Poetovio*. Trajan je dal mestni posesti kataster in dodatno koloniziral v Poetoviono zaslužene veterane, kar arheološko spomeniki nazorno pričujejo.

Ti privilegiji, gospodarska aktivnost prebivalcev, živahna obrt in naraščajoči krog odjemalcev, razvijajoči se promet na dolge proge je velikemu številu naseljencev omogočil blaginjo, dvig civilizacijske stopnje in kulture, predvsem pa tudi iz malega mesta v provinco in celo v imperij rastoč politični razvoj in vpliv.

Obrisi razvoja v nadaljnjih stoletjih se sicer dokaj jasno razločijo, vendar je podrobnosti dogajanj težko rekonstruirati v njihovi natančni verodostojnosti. Na marsikaj lahko sklepamo iz materialne kulture, ki nam jo odkriva arheolog; nekaj vpogleda v življenje provincialnega mesta lahko dobimo tudi po analogijah iz drugih provinc, od katerih so nekatere dokaj na boljšem glede virov. Vendar moramo biti pri slikanju žitja in bitja po analogiji zelo previdni, nikakor ne prenažli, ker ima vsaka pokrajina svoje posebnosti in, kar velja za Britanijo, kjer je, na primer, življenje mest pod rimsko okupacijo precej boljše raziskano kot pri nas, ni nujno tako tudi v Panoniji. Skratka podrobnosti se le prepogosto odtegujejo zgodovinarjevemu očesu. Samo kdaj pa kdaj nam viri — včasih prav z ostrino žaromete — odkrijejo posamezna poglavja zgodovine ali njihove fragmente.

Eden takih fragmentov, za katerega rekonstrukcijo nam daje zanesljive opore predvsem epigrafika, je življenje in vzpon poetovionskega rojaka Marka Valerija Maksimijana.

Relativno redke so antične familije in posamezniki — razen v samem Rimu — katerih razvoj se da natančno zasledovati, posebej redke v rimskih upravnih provincah in podeželskih mestih. V današnji Sloveniji sta bili le dve osebnosti, katerih življenjsko pot je uspelo zgodovinarjem in arheologom rekonstruirati. Ena je bila *Titus Varius Clemens* iz Celeje (Celja), ki je za vlade Marka Avrelija postal senator. Druga osebnost, o kateri nam je tu govoriti, pa je izvirala iz poetovionske familije, ki se je izredno razvila in o kateri omogoča arheologija oziroma epigrafika ugotoviti nekaj zanimivih podrobnosti. Gre za famulijo Valerijev, ki si je postavila tudi monumentalni nagrob-

nik, slavni — pranger. Kaže, da se je priselila iz severne Italije v vespazijanskem obdobju, postala gospodarsko vodilna, držala županstvo, prejela plemstvo za Trajana. Okoli leta 140 se je tedaj nekako 30-letnemu Marku Valeriju Maksimijanu, vodilnemu administrativno-političnemu funkcionarju v Poetovionu in vodju provincialnega reprezentativnega svečeniškega kolegija, rodil sin. Ta — imenoval se je prav tako kot oče *Marcus Valerius Maximianus* — je nekako dvajsetleten nastopil vojaško-politično kariero, ki je — sicer res v izjemnih časih — potekala briljantno.

Vsak plemiški sin, ki si je želel bodisi civilno bodisi vojaško-politično kariero, je moral po končanem juridičnem in jezikovnem — boljše rečeno govorniškem — šolanju za tri leta prevzeti vodstvo manjše taktične enote, avksiliarne kohorte s 500 infanteristi, ter s triletnim intervalom menjati plemičem rezervirane sekundarne oficirske komande, ki naj jih za poetovionskega Valerija v naslednjem vsaj naštejemo, ker je zanimivo vedeti, kako pestro življenjsko pot je ta davni Ptujčan prehodil in kako visoko ga je pripeljalo.

Leta 158 je bil prefekt 1. kohorte Tračanov v Dakiji,

Leta 161: tribun 1. kohorte Hamijcev v Kapadokiji.

Leta 165: *praepositus* plemen na maloazijski obali Črnega morja.

Leta 166: je bil odlikovan za hrabrost in spretnost v vojni, ki jo je vodil *Lucius Verus*, brat Marka Avrelija, s Partii v Mezopotamiji.

Leta 169: je bil od Marka Avrelija osebno imenovan za načelnika intendature. Postal je odgovoren za organizacijo oskrbe enot na vsej markomanski frontni liniji v Panoniji.

Leta 170: je bil načelnik izbrane rečne flotilje obveščevalne službe po Panoniji.

Leta 171: prefekt 1. konjeniške ale *Aravacorum* nekeje v Zgornji Panoniji (ni še ugotovljeno, kje je imela garnizijo).

Leta 172: je bil javno pohvaljen od vladarja Marka Avrelija na markomanski fronti ter posebej odlikovan, ker je premagal naval plemena Naristov in v dvoboju ubil njihovega vojskovodjo Valaona (prejkone v območju trdnjave *Castra Regina* [danes Regensburg]). S

tem uspehom si je pridobil možnost, da mu je bilo

Leta 173: ponovno dodeljeno poveljstvo nad konjeniško alo v Arraboni (Győr na Madjarskem ob Donavi).

Leta 174: je bil ponovno odlikovan.

Leta 175: je bil imenovan za načelnika konjenice, ki je bila z Balkana poslana na bližnji vzhod, da zatre upor senatorja in poveljnika vzhodne armade Avidija Kasija.

Leta 176: je postal *procurator Moesiae Inferioris* in hkrati komandant oddelkov za boj proti roparstvu na makedonsko-tračanski meji.

Leta 177: *procurator Moesiae Superioris*.

Leta 178: *procurator Daciae Porolissensis*.

Leta 179: sta mu vladarja *Marcus Aurelius* in *Commodus* za zasluge podelila senatno plemstvo, s tem pa je lahko prevzel generalno poveljstvo nad legijo. Pod njegovim poveljstvom so se nato zvrstile naslednje enote:

legio I Adiuretrix v Panoniji Superior,

legio II Adiutrix v Panoniji Inferior,

izredni oddelki, ki so pod njegovim vodstvom prezimili v trdnjavi Leugarico (danes Trenčín na Slovaškem), kjer je spominski napis, ki priča o njegovem poveljstvu, vsekan v mogočno živo skalo,

Leta 180: *legio V Macedonica* v Dakiji,

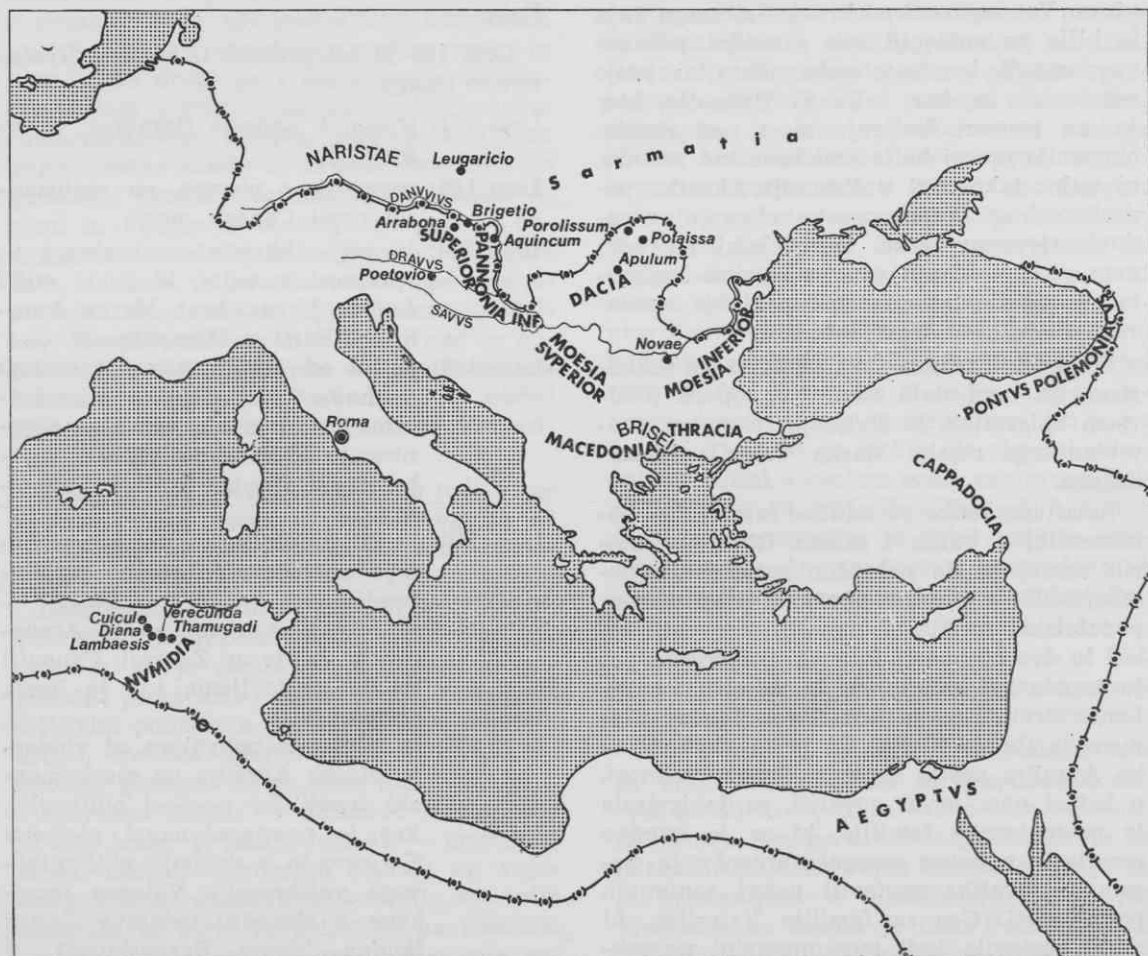
legio I Italica v Meziji Inferior,

legio XIII Gemina v Dakiji, tedaj je bil ponovno odlikovan,

legio III Augusta v Numidiji.

Leta 184: je postal *consul* v Rimu.

Kakšna je bila njegova nadaljnja usoda, ni znano. Vsekakor pa je Poetovio in njeno na močnih gospodarskih osnovah zraslo prebivalstvo z Markom Valerijem Maksimijanom doseglo morda največ, kar je — poleg cesarske oblasti — rimski imperij lahko dal, to je konzulat.

Še bi se dalo napisati nekaj zgodovinsko zanesljivih strani. Če preskočim politično zgodovino, kulturni razvoj, gospodarski napon Poetovione, in le naštejemo dogodke, ki so bili važni za mesto: triumfalni pohod Septimija Severa leta 193 skozi Poetoviono v Rim, boje Maksimina Tračana v letih 236—238, uzurpacije panonskih generalov Ingenua in Regaliana v letih 258/260, težke boje vladarja Gallijena v Panoniji, ekonomski zlom balkanskih in srednjeevropskih pokrajin, naraščajočo zavest armade o svoji centralno politični vlogi, je jasno, da je snov bogata. Nemirno tretje stoletje, ko so že mnoga znamenja kazala na propad, je pustilo veliko sledov celo v napisih Poetovione, ki jih imamo od bežnih zaobljub bogovom človeka v skrajni stiski in strahu do mogočno formuliranih plakatnih napisov raznih avtoritatorjev. Z vsem tem pa je hodil z roko v roki moralni propad in prav zaradi njega opazujemo v poetovinskem arheološkem gradivu tako močan reakcijski sunek orientalskih, moralo in transcendenco poudarjajočih religij. V opisanih razmerah 3. stoletja so jeli seveda prevladovati nepošte-

nost, koristlovje, gospodarski propad, črna borza, protekcija, preki sod in pohlep.

Kdo je proti temu nastopil? Tisti, ki je vse to in podobno doživljal na lastni koži, tisti, ki je bil rojen sredi tega kaosa, tisti, ki se s temi danostmi od mladosti ni mogel sprijazniti. To je bil Dioklecijan iz Dalmacije. To je bil Konstantin Veliki iz Niša.

Nekajkrat krvavo prekinjeno življenje Poetovione v 4. stoletju — boj za primat med Konstancijem II. in Magnencijem na Ptujskem polju 352., boj med Teodozijem Velikim in Maksimom 388 — je teklo v znamenju propada. Naslednje stoletje je že stoletje Hunov in Gotov, ki je Poetovioni vtisnilo nov urbanistični, gospodarski, populacijski in politični pečat. Poetovio je dala Rimu še zadnjega cesarja, otroško figuro na slavnem rimskem prestolu in kmalu nato je nekdanje slavno mesto tako rekoč utonilo v brezimno pozabo splošnega poloma.

Dogajanja, ki smo jih v zgornjih treh odstavkih bežno preleteli, dajejo snov za temne, a nadvse vznemirljive in zanimive strani poetovionske zgodovine, ki jih bomo skušali napisati kdaj drugič.

MALTEŠKA KOMENDA NA POLZELI

JOŽE MLINARIČ

Ime Polzele se v zgodovini pojavi prvič v zvezi z gospodi iz Polzele, ki jih v dokumentih srečujemo od leta 1170 do 1263. Srečujemo pa jih v zvezi z gospodi iz Orta in v zadevah benediktinske opatije iz Št. Pavla na Koroškem kakor tudi kot priče v družbi raznih posvetnih in cerkvenih imenitnikov. 1170. leta zasledimo Degnarde Polzelskega (Degnardus de Helenstein) v listini, s katero cesar Friderik I. potrjuje šentpavelskemu samostanu vsa posestva in pravice;¹ v dokumentu, nastalem med leti 1193 in 1220, bemo, da ima Valter Polzelski (Waltherus de Helenstein) s sinovi od šentpavelskega samostana tri kmetije v Savinjski dolini (in Sontal),² 1245. leta pa srečamo Friderika Polzelskega (Fridericus de Haelensteyne) kot pričo v zadevi omenjenega samostana.³ Tesne zveze med gospodi iz Polzele s šentpavelskim samostanom ter dejstvo, da so le-ti imeli v fevdu njegove kmetije, bi morda kazalo

na to, da so Polzelski bili ministeriali tega samostana.

Po mnenju H. Pircheggerja so Polzelski bili ministeriali gospodov iz Orta, ki so v Posavinju imeli zemljo, v fevdu pa deželsko sodišče, ki ga je v letu 1229 v njihovem imenu upravljal Oto s Polzele (Otto iudex de Helenstein).⁴ V listini iz pravkar omenjenega leta se kot priča navaja Henrik s Polzele (Hainricus de Helenstein).⁵ Iz leta 1245 in 1246 znani Friderik (Fridericus de Haelensteyne),⁶ ki ga srečamo v listini iz leta 1262 (Fridericus de Helenstein), s katero podeli štajerski maršal Hartnid iz Orta gornjegraj-skim benediktincem posest v Paški vasi, na Rečici in odvetniške pravice nad zemljo pri Blagotini pri Andražu nad Polzelo,⁷ je bil brat Wiganda in Sigfrida. Prvi (Wigandus de Haelenstein) se kot priča omenja 1248. leta in 1255. leta (Wigandus de Hellenstain) v zadevi gornjegraj-skega samostana.⁸ V listinah